

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

LA FORMACIÓ INICIAL DELS FUTURS AGENTS SOCIOEDUCATIUS DAVANT LA DIVERSITAT RELIGIOSA I CULTURAL

UN ESTUDI ALS GRAUS DE PEDAGOGIA, EDUCACIÓ SOCIAL, EDUCACIÓ INFANTIL I
EDUCACIÓ PRIMÀRIA

Escofet Roig, Anna

Universitat de Barcelona

Facultat d'Educació

Pg. Vall d'Hebron 171 08035 Barcelona

annaescofet@ub.edu

Freixa Niella, Montse

Universitat de Barcelona

Facultat d'Educació

Pg. Vall d'Hebron 171 08035 Barcelona

mfreixa@ub.edu

Rubio Hurtado, Maria José

Universitat de Barcelona

Facultat d'Educació

Pg. Vall d'Hebron 171 08035 Barcelona

mjrubio@ub.edu

Vila Baños, Ruth

Universitat de Barcelona

Facultat d'Educació

Pg. Vall d'Hebron 171 08035 Barcelona

ruth_vila@ub.edu

1. **RESUM:** L'educació és essencial per afavorir la comprensió entre les diferents expressions de religiositat i per promoure el diàleg intercultural i interreligiós, fet que fa necessari que els futurs agents socioeducatius estiguin preparats per assumir els reptes i responsabilitats que suposa la diversitat religiosa i cultural al nostre país. L'estudi per enquesta mostra que tot i la manca de formació universitària rebuda, els estudiants universitaris valoren la necessitat de formar-se en aquest àmbit.

2. **ABSTRACT:** Education is essential to promote the understanding among different expressions of religion and to promote the dialogue between religions and cultures.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

Future social and educational agents should be ready for the challenges and responsibilities that involves religious and cultural diversity in our country. The survey research shows that despite the lack of university education received, university students recognize the need to know more about these topics.

- 3. PARAULES CLAU:** Diversitat religiosa, diàleg interreligió, pedagogia, educació social, treball social, formació de mestres.

KEYWORDS: Religious diversity, dialogue between religions, pedagogy, social education, social work, teacher training

4. DESENVOLUPAMENT:

Diverses resolucions de les Nacions Unides (López, 2012) posen de manifest l'aposta per una educació orientada a la tolerància i el respecte vers la llibertat religiosa i de creences. Des del Consell d'Europa destaca la Recomanació 1720 (aprovada el 4/10/2005) sobre educació i religió, on s'afirma que l'educació és essencial per combatre la incomprensió entre les diferents expressions de religiositat, i es promou una formació inicial i contínua del professorat en educació religiosa, educació per a la ciutadania i drets humans i educació intercultural, per promoure el diàleg intercultural i interreligió (López, 2012). Birzėa (2009) posa de manifest que la convivència implica l'educació més enllà de l'escola, apel·lant a altres agents socioeducatius. A Catalunya, el darrer estudi de la Direcció General d'Afers Religiosos comptabilitza 1.360 centres de culte no catòlics arreu del territori, identificant més de 13 confessions religioses diferents, especialment presents al Barcelonès tot i que altres comarques tenen bona presència (DGAR, 2014). Davant d'aquests plantejaments, cal preguntar-se si els futurs agents socioeducatius estan realment preparats per assumir els reptes i responsabilitats que suposa la diversitat religiosa i cultural al nostre país.

En aquesta comunicació es presenten els resultats parcials d'una recerca finançada per la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat de Catalunya (Gestionar la diversitat religiosa i cultural a l'educació des del diàleg intercultural i interreligió: les actituds dels futurs agents socioeducatius. 2014 RELIG 00019). Concretament, es respon a la finalitat d'analitzar la formació inicial universitària dels futurs agents socioeducatius per afrontar la diversitat religiosa des de l'educació, a partir del diàleg intercultural i interreligió.

Per donar resposta a aquesta finalitat s'ha realitzat una anàlisi descriptiva dels plans docents de les assignatures dels graus d'Educació Primària, Educació Infantil, Educació Social i Pedagogia de les universitats participants (Universitat de Barcelona, Universitat de Lleida, Universitat de Girona, i Universitat Rovira i Virgili). En segon lloc s'ha fet un estudi diagnòstic a partir d'un estudi per enquesta sobre les actituds dels estudiants de darrer curs, futurs agents socio-educatius.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

1. Anàlisi descriptiva dels plans docents

Tal i com s'observa a la taula, l'anàlisi descriptiva inicial sobre la presència de contingut o competències relacionades amb la diversitat cultural i/o religiosa, posa en evidència la poca importància que s'atorga a aquests continguts. Si analitzem la tipologia d'assignatura trobem que de les 71 assignatures, 35 són de formació bàsica dels graus, 13 obligatòries i 23 optatives. Deixant quasi la meitat de la poca presència d'aquests continguts en mans de l'optativitat.

Taula 1. Anàlisi de la presència de la diversitat religiosa i cultural als Plans Docents universitaris

Una anàlisi més detallada mostra com aquesta presència és encara menor si considerem el pes de les temàtiques relacionades amb la diversitat cultural o religiosa dins de cada pla d'estudi identificat.

2. Actituds dels estudiants

Quant a l'estudi per enquesta, s'ha aplicat el qüestionari "Gestionar la diversitat religiosa i cultural a l'educació des del diàleg intercultural i interreligiós" (<http://goo.gl/forms/9x0MNzOkAp>). La mostra està representada per un total de 574 estudiants del curs acadèmic 2014-2015. Considerant una població universitària de 2550 estudiants del darrer curs d'aquests graus, suposa un índex de resposta del 22,5%, i un error de 0,037.

2.1. Característiques sociodemogràfiques

La mostra, de la mateixa manera que la població, és predominantment femenina (un 84,8% són noies). La mitjana d'edat dels estudiants es situa als 23 anys tot i que amb certa variabilitat (desviació típica alta del 4,86343). La gran majoria dels i de les estudiants han nascut a Catalunya (92,7%). Tot i això, el lloc d'origen dels seus pares i mares presenta uns percentatges lleugerament inferiors, tot i ser també majoritàriament a Catalunya (62,2% i 63,1% respectivament). El 28% dels progenitors han nascut a altres comunitats autònomes mentre que el 6,2 % dels pares i el 4,4% de les mares ha nascut fora d'Espanya.

2.2. Característiques culturals i religioses

El 60,7% dels i les estudiants es declaren no creients en front del 39,3% que si que diu que és creient. No ser creient no impedeix que la gran majoria dels estudiants hagin fet algun ritual religiós (com la comunió, per exemple). De fet, 459 estudiants responen que l'han fet, mentre que només 213 famílies segons els estudiants tenen algun tipus de creences.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

Ara bé, quan es pregunta sobre la participació en algun ritual religiós, el percentatge baixa fins a un 16,6; cosa que significa que només 95 estudiants de 574 hi participen activament.

Cal fer constar, que el 61% dels estudiants no han respost a aquesta pregunta.

Finalment, quan es pregunta a l'estudiantat sobre la freqüència en que participen dels rituals religiosos, les respostes evidencien que la participació en els rituals religiosos és molt baixa. 161 alumnes han respost aquesta pregunta i manifesten una participació mitjana de 1.75 sobre 5.

Pel que fa a la visió de l'estudiantat sobre la diversitat religiosa, el 17% de l'estudiantat participant opina que hi ha algunes religions millor que d'altres; i un preocupant 79% opina que hi ha religions que estan més tancades al diàleg interreligiós que d'altres.

Tot i que el 49,1% dels estudiants manifesten haver tingut alguna experiència en diversitat religiosa en l'àmbit socioeducatiu (per exemple, en les pràctiques externes universitàries), només el 14,6% ha estudiat algun contingut durant els seus estudis universitaris, resultat coherent amb la poca presència d'aquests continguts en els plans d'estudis universitaris.

De tota manera, el 46% manifesta haver estudiat algun contingut de religió en altres espais formatius fora de la universitat. Efectivament, el 72% dels i de les participants en l'estudi manifesten que la formació universitària rebuda per promoure el diàleg intercultural i interreligiós és insuficient. De forma semblant, el 74% creuen que és important estar format en aquestes temàtiques en tant que futurs agents socioeducatius. Aquestes dades posen de relleu la importància que l'estudiantat universitari dóna als continguts sobre diversitat religiosa i diàleg intercultural i interreligiós, tot i la seva poca presència curricular.

2.3. Actituds ver la diversitat religiosa, el diàleg intercultural i el paper de l'educació

Per mesurar l'actitud vers la diversitat religiosa, el diàleg intercultural i el paper de l'educació en aquestes temàtiques, s'han utilitzat tres escales d'actitud vàlides i fiables (taula 2).

Taula 2 Taula d'especificacions de les escales d'actitud i índex de fiabilitat obtinguts

Els resultats obtinguts es resumeixen a la taula 3, posant de manifest com les actituds dels i les participants son força baixes, especialment respecte al paper de l'educació on s'obté una mitja de 21 punts sobre 75. En altres paraules, l'alumnat participant té una actitud poc favorable a la diversitat cultural i religiosa, poc favorable al diàleg interreligiós i especialment poc favorable a que l'educació jugui un paper rellevant en la gestió de la diversitat religiosa i cultural i el foment del diàleg interreligiós. Aquests resultats poden venir donats a la manca de formació sobre aquestes temàtiques que s'ha evidenciat en

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

apartats anteriors tant des de l'anàlisi dels Plans Docents universitaris, com des de la pròpia experiència de l'alumnat.

Taula 3. Descriptius dels resultats obtinguts en les escales

L'estudiantat que ha tingut experiències en diversitat cultural té unes actituds menys desfavorables vers la diversitat cultural i religiosa, el diàleg interreligiós i el paper de l'educació, tal com es resumeix a la taula 4. I els i les estudiants que manifesten haver tingut experiències en diversitat religiosa en l'àmbit socioeducatiu puntuen de forma estadísticament significativa superior a aquells que no n'han tingut, en els totals de les tres escales i en algunes dimensions.

Taula 4. Descriptius i estadístics de contrastos significatius segons l'experiència en diversitat religiosa

Finalment la visió que té l'alumnat vers la diversitat religiosa i el diàleg interreligiós quant a les dimensions de l'escala basada en Knitter és un element fonamental que ofereix diferències estadísticament significatives quant a l'actitud vers la diversitat, el diàleg interreligiós, però també vers el paper que ha de jugar l'educació en la gestió d'aquesta diversitat i la promoció del diàleg. Tal com es resumeix a la taula 5 la visió progressiva vers posicionaments més oberts i tolerants es tradueixen en actituds més favorables vers totes les escales i les seves dimensions.

Taula 5. Descriptius i estadístics de contrastos significatius segons la visió sobre la diversitat religiosa i el diàleg interreligiós

CONCLUSIONS

La primera conclusió és que es constata la creixent secularització, en aquest cas, de la joventut universitària catalana ja que més de la meitat, un 60% es declara no creient. Aquesta dada és superior a la indicada per l'Informe Ferrer i Guardia (Vendrell et al., 2004) que considera que hi ha un 40% de persones no creients a Catalunya. Probablement les generacions més joves s'adscriuen cada cop més a les opcions de consciència no religiosa.

De fet, els resultats de l'enquesta mostren que els estudiants, a diferència de les seves famílies, són menys catòlics, religió que professen la majoria de les i els estudiants que si són creients. I és que la religió catòlica continua sent la majoritària. A pesar d'aquesta secularització i el domini de la religió catòlica, s'entreveu un albir de creences en el sentit que aquest alumnat es considera menys ateu que els seus progenitors, professen amb més freqüència que les seves famílies altres religions no dominants i parlen d'espiritualitat, paraula que no atribueixen al seu pare i mare.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

Una segona conclusió és la poca presència de competències i continguts que abordin les temàtiques de diversitat religiosa i diàleg intercultural i interreligió en la formació universitària. Així ho corroboren l'anàlisi dels plans docents realitzat i la visió dels i les estudiants en l'estudi per enquesta, doncs només un 14% ha estudiat algun tipus de contingut religiós i la gran majoria indica que no ha tingut una formació suficient. Diferents experts i estudis ja han advertit d'aquesta necessitat formativa en el sistema universitari (Unesco, 2005; Torradeflot, 2011; López, 2012; Vilà et al, 2015).

Les i els estudiants valoren no només la necessitat sinó també la importància d'aquesta formació a nivell universitari, probablement perquè s'han trobat en alguna situació de diversitat religiosa en la seva quotidianitat, en les pràctiques curriculars o en altres àmbits socioeducatius, per exemple, en activitats de temps lliure com a monitors i monitores. I és en aquests altres espais, on busquen resposta a la manca de formació, una formació per promoure el diàleg intercultural i interreligió. Probablement, uns espais més informals, on la realitat de la diversitat religiosa pot expressar-se de forma més oberta que en les institucions educatives formals, permeten afrontar una formació des del diàleg interreligió i no només una formació religiosa tradicional. Aquesta podria ser una de les causes per les que els i les estudiants no consideren important impartir continguts religiosos a la formació bàsica obligatòria.

Una tercera conclusió es refereix a l'actitud poc favorable que tenen les i els estudiants respecte a la diversitat cultural i religiosa, al diàleg interreligió i especialment al paper rellevant de l'educació en la gestió de la diversitat religiosa i cultural i el foment del diàleg interreligió. Aquests resultats són de complexa interpretació. Es podrien explicar a través de la manca de formació universitària sobre aquestes temàtiques, tal com s'ha posat de relleu, o pels prejudicis cap a la religió i les creences religioses en el nostre país fruit de la nostra herència històrica (Diez de Velasco, 2012) que encara són presents de forma majoritària. Però, la realitat és molt més complexa. Les actituds són el resultat del procés de socialització i per canviar-les, no només és necessari el "saber" sinó també el "saber fer". I així, ho demostren les dades de l'estudi. L'estudiantat que ha tingut oportunitat de "saber fer", de tenir alguna experiència mostra unes actituds menys desfavorables cap a la diversitat cultural i religiosa, particularment a la seva presència en l'espai públic, sobre el diàleg interreligió, considerant especialment la part conceptual de la religió i el diàleg, i sobre el paper de l'educació formal i la formació universitària dels futurs agents socioeducatius.

Una quarta conclusió és que el nivell de les actituds es diferencien segons el territori i el grau que estan estudiant. Respecte al territori, l'alumnat de la Universitat de Barcelona destaca en mostrar unes actituds una mica més favorables que l'alumnat de les altres universitat catalanes estudiades, especialment Girona i Lleida en alguna de les dimensions del qüestionari. Probablement, Barcelona, per ser la província amb més població i per tant,

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

més diversitat religiosa i cultural, compta amb moltes més iniciatives pel diàleg intercultural i interreligiós que altres territoris catalans, que encara que la percepció de la presència de la diversitat religiosa pot ser més palpable, les iniciatives i entitats estan menys arrelades per la menor incidència. El coneixement de l'existència d'aquestes iniciatives pot ser un dels factors explicatius d'aquestes diferències. La realitat territorial de Barcelona, amb molta més proximitat a la diversitat religiosa i cultural, així com les nombroses iniciatives pel diàleg intercultural i interreligiós que protagonitza pot ser un desencadenant d'aquesta menor desfavorabilitat dels futurs agents socioeducatius vers la diversitat cultural i religiosa, especialment en aspectes de discriminació i presència a l'espai públic.

Per altra banda, respecte al grau que estan estudiant, l'alumnat d'Educació social i Treball social té una actitud més favorable vers la diversitat cultural i religiosa, mentre que els graus de Pedagogia i Formació del Professorat, tenen actituds més desfavorables. Aquests resultats poden ser interpretats des del perfil dels i les estudiants. L'alumnat d'Educació social i Treball social té una vocació molt clara cap als col·lectius més vulnerables i la decisió del per què estudiar aquestes carreres és perquè volen ajudar a les persones. Molts d'ells i d'elles han tingut experiències d'exclusió social, de vulnerabilitat o de proximitat familiar amb la diversitat, tot tipus de diversitat com per exemple, la funcional, la cultural o la religiosa. Precisament, és en aquests dos graus on van començar a matricular-se, estudiants amb creences religioses diferents a la catòlica. Al mateix temps, aquest estudiantat es caracteritza molt més que en els altres graus per la seva implicació com a voluntaris en entitats del tercer sector o ja estan treballant en l'àmbit socioeducatiu. L'experiència en primera persona, el "saber fer", és un factor, com s'ha posat de manifest anteriorment, que permet la modificació de les actituds cap a posicions, en aquest cas, més favorables cap a la diversitat religiosa i al diàleg interreligiós. El perfil de les i els estudiants de Formació dels mestres i Pedagogia, no mostra tant aquestes característiques.

Sigui quina sigui la realitat social i familiar d'aquests estudiants, tots i totes han passat per una escolaritat en la que en major o en menor grau han conviscut amb la diversitat religiosa i cultural. Però aquesta convivència escolar, com indiquen Gratacós i Ugidos (2011) no implica unes relacions interculturals igualitàries i positives. Les actituds s'han de treballar des del principi perquè formen part de la socialització. I la primera institució més adient per fer-ho, al costat de la família, la que acull tota la infància sense exclusió, tota la diversitat, és l'escola. Per això, és important garantir una bona formació als futurs mestres i encara amb més raó, després dels resultats obtinguts. Però, aquests nens i nenes que després es converteixen en adolescents també comparteixen altres espais on exerceixen com a professionals les persones que han estudiat Pedagogia, Educació social i Treball social. I encara, que aquests dos últims col·lectius, mostren actituds menys desfavorables, les seves actituds són força baixes, no es pot obviar repensar també la seva formació universitària.

Tot plegat ens permet reafirmar la idea que expressen els experts sobre la necessitat d'una formació universitària sobre aquestes temàtiques (Unesco, 2005; Torradeflot, 2011, López, 2012).

[illegible]

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

4.2. FIGURA O IMATGE 2

DIMENSIÓ	SUBDIMENSIÓ	ITEMS POSITIVS	ITEMS NEGATIVS	Items total	Alpha Crombach
La diversitat religiosa	1.1 Factors que afavoreixen / dificulten la diversitat religiosa	4, 5, 6, 9	7, 2, 8	7	0.752
	1.2 Discriminació: discriminació de certes religions com a font de conflicte, discriminació de la dona	11, 12, 13,	14, 15, 16	6	
	1.3 Presència a l'espai públic	1	18, 19, 17, 10, 3	6	
	TOTAL	8	11	19	
2. Diàleg intercultural i interreligiós	2.1 Concepte de religió i diàleg interreligiós	21, 22, 23, 24, 33, 34	20, 31, 32	9	0.771
	2.2 Elements que afavoreixen el diàleg interreligiós (concepcions sobre el diàleg interreligiós, fomentar valors compartits i el treball en xarxa, ...)	25, 27, 29	28, 30, 26	6	
	TOTAL	9	6	15	
El paper de l'educació	3.1 L'educació formal	36, 37, 39, 41, 42	35, 38, 43	8	0.851
	3.2 Altres agents socio-educatius	44, 49	40	3	
	3.3 La formació dels futurs agents socio-educatius a la Universitat	46, 47	45, 48	4	
	TOTAL	9	6	15	
TOTAL INSTRUMENT		26	23	49	0.906

4.3. FIGURA O IMATGE 3

	N	Minima teòrica	Intermitja teòrica	Màxima teòrica	Mínim	Màxim	Mitja empírica	Desv. tip. empírica
dim1.1	574				11,00	34,00	25,1742	3,88683
dim1.2	574				9,00	30,00	21,5470	3,53053
dim1.3	574				7,00	30,00	21,2596	4,16508
Total Escala 1	574	19	57	95	35,00	93,00	67,9808	9,35594
dim2.1	573				10,00	45,00	34,6283	5,65033
dim2.2	574				10,00	30,00	21,2160	3,36007
Total Escala 2	573	15	45	75	23,00	73,00	55,8412	8,06232
dim3.1	574				11,00	40,00	27,1864	5,29497
dim3.2	573				3,00	15,00	10,7853	2,63403
dim3.3	574				4,00	20,00	13,3084	3,59620
Total Escala 3	573	15	45	75	21,00	75,00	51,2583	10,22798

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

4.4. FIGURA O IMATGE 4

Has tingut alguna experiència en diversitat religiosa en l'àmbit socioeducatiu? (per exemple, en les teves pràctiques externes)		N	Media	Desviació n.típ.	Estadístic de contrast
dim1.1	SI	282	25,4965	4,15127	
	NO	292	24,8630	3,59291	
dim1.2	SI	282	21,7376	3,63092	
	NO	292	21,3630	3,42696	
dim1.3	SI	282	21,6277	4,37394	t=2,083 p=.038
	NO	292	20,9041	3,92775	
Total escala 1	SI	282	68,8617	9,87675	t=2,224 p=.027
	NO	292	67,1301	8,75694	
dim2.1	SI	281	35,2349	5,69602	t=2,533 p=.012
	NO	292	34,0445	5,56337	
dim2.2	SI	282	21,4149	3,43338	
	NO	292	21,0240	3,28217	
Total escala 2	SI	281	56,6441	8,24543	t=2,348 p=.019
	NO	292	55,0685	7,81852	
dim3.1	SI	282	27,8652	5,33933	t=3,040 p=.002
	NO	292	26,5308	5,17685	
dim3.2	SI	281	10,8754	2,65023	
	NO	292	10,6986	2,61996	
dim3.3	SI	282	13,7837	3,65399	t=3,136 p=.002
	NO	292	12,8493	3,48456	
Total escala 3	SI	281	52,4840	10,47585	t=2,831 p=.005
	NO	292	50,0788	9,85831	

4.5. FIGURA O IMATGE 5

	Model de compliment		Model de reciprocitat		Model d'acceptació		Estadístics de contrast
	Media	Desv. típica	Media	Desv. típica	Media	Desv. típica	
dim1.1	23,26	4,20	25,04	3,87	26,41	3,39	F=10,450 p=.000
dim1.2	19,76	3,47	21,38	3,49	22,79	3,24	F=12,576 p=.000
dim1.3	18,60	4,70	21,29	4,00	22,31	3,87	F=12,123 p=.000
Total escala 1	61,61	9,59	67,72	9,19	71,51	8,07	F=17,921 p=.000
dim2.1	31,26	5,93	34,59	5,49	36,31	5,22	F=13,488 p=.000
dim2.2	19,27	3,68	21,14	3,01	22,29	3,70	F=12,436 p=.000
Total escala 2	50,53	8,59	55,72	7,60	58,59	7,79	F=16,364 p=.000
dim3.1	24,23	5,67	26,94	4,98	29,13	5,21	F=14,261 p=.000
dim3.2	9,34	2,74	10,70	2,56	11,66	2,49	F=12,284 p=.000
dim3.3	11,34	3,98	13,28	3,41	14,24	3,54	F=10,073 p=.000
Total escala 3	44,90	10,79	50,92	9,63	55,03	10,00	F=15,876 p=.000

5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Bîrzéa, C. (2009) "Recommendations CM/Rec(2008)12 on the dimension of religious and non-religious convictions within intercultural education: from principles to implementation". A Consell d'Europa. Exchange on the religious dimension of intercultural dialogue. Estrasburg: Consell d'Europa.

Diez De Velasco, F. (2012). Religiones en España: Historia y presente. Madrid: Akal

Direcció General d'Afers Religiosos (2014). Mapa de les religions de Catalunya. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Governació i Relacions Institucionals.

Gratacós, P; Ugidos, P. (2011). Diversitat cultural i exclusió social. Dinàmiques educatives, relacions interpersonals i actituds del professorat. Fundació Bofill.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

López, M. (2012). "Políticas europeas en relación con la formación en materia religiosa: la promoción del diálogo interreligioso y la educación intercultural". A J.L. Álvarez y M.A. Essomba. Dioses en las aulas. Educación y diálogo interreligioso. Barcelona: Graó.

Torradeñot, F. (2011). Religiones y pluralismo. Las vías del diálogo interreligioso en España. Madrid: Observatorio del Pluralismo Religioso en España.

Vilà, R.; Burguet, M.; Escofet, A.; Rubio, M. J. (2015) Hacia el diálogo intercultural e interreligioso: necesidades normativas para una gestión de la diversidad religiosa en el espacio público. IV Congreso REPS: Desigualdad y democracia: Políticas públicas e innovación social. Barcelona

Unesco (2005). The Rabat Commitment. Conclusions and Recommendations of the Rabat Conference on Dialogue among Cultures and Civilizations through Concrete and Sustained Initiatives. Rabat, Morocco. <http://www.unesco.org/dialogue/rabat/commitment.html>